

schichte der Kreuzzüge, Freiburg 1956; H. L. Gottschalk, *al-Malik al-Kamil von Egypten und seine Zeit*, Wiesbaden 1958, s. 47-50, 58-70, 76-88, 104-115, 152-160, 162, 173, 174, 199, 201, 211, 212; G. H. Hagspiel, *Die Führerpersönlichkeit im Kreuzzug*, Zürich 1963; H. E. Mayer, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hannover 1965; D. C. Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, Washington 1966; Z. Oldenburg, *The Crusades*, New York 1966; Fr. Gabrieli, *Arab Historians of the Crusades* (trc. E. J. Costello), London 1969; J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem, 1100 to 1291*, New York 1970; J. Riley-Smith, *The Crusades*, London 1970; a.m.f., *The First Crusade and the Idea of Crusading*, London 1986; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye: Alp Arslan'dan Osman Gazî'ye: 1071-1318*, İstanbul 1971, s. 98-108, 135-144, 182-192, 220-224, 342-347; J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem. European Colonialism in the Middle Ages*, London 1972; a.m.f., *Crusader Institutions*, Oxford 1980; F. J. Dahlmans, *al-Malik al-Adil. Agypten und der vordere Orient in den Jahren 589/1193 bis 615/1218*, Grevenbrück 1975, s. 67-79, 113-140, 213-215; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi* (trc. Enver Ziya Karal), Ankara 1975, I, 88, 89, 101, 113, 131, 135, 143-272, 288-407, 479-589, 596-617; R. S. Humphreys, *From Saladin to the Mongols, The Ayyubids of Damascus 1193-1260*, New York 1977, s. 16, 33, 39, 63, 76, 78, 79, 81, 85, 87, 103-108, 126, 132-137, 156-165, 169, 170, 178, 183, 193-198, 202-204, 215, 239, 257, 261, 266-271, 274, 275, 293, 296, 301, 321-326, 339, 355, 440, 441, 447; M. Möhring, *Saladin und der Dritte Kreuzzug*, Wiesbaden 1980; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1980, s. 334-338, 350-355, 357, 376, 377, 383-386, 390-415; Gebhardt, *Handbuch der Deutschen Geschichte*, Stuttgart 1981, s. 349-351, 378-383, 386, 410-414, 416, 418-421, 423, 428-431, 439, 443-447, 451, 454, 458, 464, 472, 475, 477, 481, 483, 515, 519, 522, 529, 570, 589, 635, 642, 645, 650, 683, 776, 819, 821; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten*, München 1981; A. Maalouf, *The Crusades Through Arab Eyes*, London 1984; S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1985; E. Siberry, *Criticism of Crusading 1095-1274*, Oxford 1985; P. M. Holt, *The Age of the Crusades, The Near East from the Eleventh Century to 1517*, Essex 1987; D. M. Nicol, *Byzantium and Venice. A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988; S. Tibble, *Monarchy and Lordships in the Latin Kingdom of Jerusalem 1099-1291*, Oxford 1989; I. S. Robinson, *The Papacy 1073-1198*, Cambridge 1990; Işın Demirkent, *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1098-1118*, Ankara 1990; a.m.f., *Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi: 1118-1146*, Ankara 1994; a.m.f., "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret İşıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 17-56; a.m.f., *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Ankara 1996, s. 20-48; P. W. Edbury, *The Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191-1374*, Cambridge 1991; O. Piper, *Burgenkunde*, Augsburg 1994, s. 27 vd., 248 vd., 357, 362, 381-414.

IŞIN DEMİRKENT

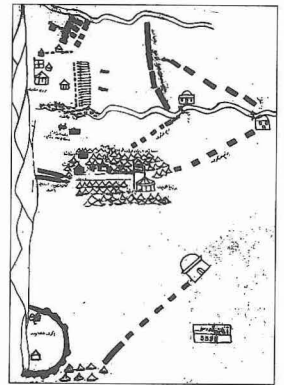
HAÇOVA MEYDAN SAVAŞI Osmanlı ordusu ile Arşidük Maximilien kumandasındaki Avusturya ordusu arasında 1596'da Haçova'da yapılan savaş.

Osmanlı himayesindeki Eflak, Boğdan ve Erdel'de 1593'te meydana gelen karışıklıklar ve sınır boylarındaki hadiseler, Vezîriâzam Koca Sinan Paşa'nın isteği doğrultusunda Osmanlı-Avusturya mücadelesini (Onbeş Yıl Savaşı, Uzun Harp) yeniden başlatmıştı. Savaşın ilk yıllarında Osmanlılar Avusturya kuvvetleri karşısında kayda değer bir başarı sağlayamadıkları gibi stratejik öneme sahip Estergon'u da kaybetmişlerdi (2 Eylül 1595). Öte yandan Eflak'ta karışıklıklar iyice artmış, bölgedeki Osmanlı kontrolü tamamıyla sarılmıştı. Bu arada III. Murad'ın ölümüyle onun yerine geçen oğlu III. Mehmed, devlet ileri gelenleri ve özellikle yenicevherler, Vezîriâzam Sinan Paşa ve hocası Sâdeddin Efendi'nin tesiriyle sefere gitme kararı aldı. O sırada Sinan Paşa'nın âni ölümü üzerine yerine getirilen Damad İbrâhim Paşa'nın muhalefetine rağmen yenicevherlerin baskısı ile III. Mehmed ordunun başında sefere çıkmaya mecbur kaldı. Böylece Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra bir Osmanlı padişahı eski gazâ gelenliğini yeniden canlandırarak bizzat ordunun başına geçmiş oluyordu.

III. Mehmed 23 Şevval 1004'te (20 Haziran 1596) ordunun başında İstanbul'dan hareket etti. Slankamen'e varıldığında seferin yönü ve harp stratejisi hakkında bir toplantı yapıldı ve doğrudan Eğri üzerine yürünmesi kararlaştırıldı. Kuşatma altına alınan Eğri Kalesi'nin müdafileri 12 Ekim'de teslim oldular. Eğri'nin alınmasından sonra Osmanlı ordusu ileri harekâtını sürdürmek zorunda kaldı. Çünkü Eğri kuşatması sırasında, Avusturya Arşidükü Maximilien ve âsi Erdel Voyvodası Sigismund Bathory idaresindeki müttefik kuvvetler Eğri'yi muhasara için harekete geçmişler, fakat Bathory'nin gecikmesi bu niyetlerini önlemişti. Eğri'nin düştüğü haberi üzerine de Osmanlı ordusuna saldırmak için uygun bir zaman kollamaya başladılar. Bu arada onların durumunu öğrenmek ve keşifte bulunmak için dördüncü vezir Hadım Câfer Paşa idaresindeki öncü kuvvetler müttefiklerin bulunduğu Haçova (Mezökereştes) mevkiine kadar ilerlediler. Câfer Paşa burada oldukça kalabalık müttefik kuvvetleriyle çarpışmaya giriştiyse de zayıf ve

rerek geri çekildi (22 Ekim). Bu başarısızlık ve müttefiklerin umulandan daha kalabalık olması padişah ve devlet erkânının mâneviyatını sarstı, hatta kış mevsiminin yaklaştığı öne sürülerek geri çekilme hususu bile düşünüldü; fakat özellikle Hoca Sâdeddin Efendi'nin teşvikiyle bizzat padişahın kumandasında Haçova'ya doğru harekete geçme kararı alındı. 24 Ekim'de Eğri'den Haçova'ya hareket edildi ve 25 Ekim 1596 tarihinde iki taraf karşı karşıya geldi.

Arşidük Maximilien ile Bathory kumandasındaki 50-100.000 kişilik Avusturya imparatorluk ordusu Alman, İspanyol, papalık, Floransa, Macar, Çek ve Leh askerlerinden meydana geliyordu. Osmanlı kuvvetleri de hemen hemen aynı sayıda idi. İlk çarpışmalar 25 Ekim'de ikinci vakti küçük gruplar arasında başladı; asıl savaş ise ertesi gün 26 Ekim'de cereyan etti. Osmanlı ordusu klasik savaş düzeni almıştı; merkezde padişah ve vezirler bulunuyordu, sağ ve sol kolda Anadolu ve Rumeli askeri dizildi. Pişdarlık görevi Cigalazâde Sinan Paşa'ya ve Kırım kuvvetlerine verilmiş, toplar zincirlerle birbirine bağlanarak kuvvetli bir müdafaa hattı oluşturulmuştu. Haçova bataklığının arka tarafında yer alan Habsburg askerlerini harekete geçirmek için Sinan Paşa idaresindeki kuvvetler ileri harekâta giriştiyse de imparatorluk ordusu ikinci vaktine kadar top ve tüfek atışı ile bunların yaklaşmasına engel oldu ve nihayet ikinci vakti harekete geçerek Osmanlı ordusu üzerine alaylar halinde saldırmaya başladı. Saldırılar sırasında Sokulluzâde Hasan Paşa kumandasındaki Rumeli kuvvetlerinin bulunduğu sağ kol dağıldı. Ardından merkeze hücum ederek müdafaa hattını yaran Habsburg kuvvetleri buradaki ağırlıkları, hazine ve eşya sandıklarını yağmalamaya başladılar. Bu durum karşısında Vezîriâzam İbrâhim Paşa geri çekilme, hatta padişahı kıyafet de-

ğıştirerek kaçırma planları yaptıysa da Hoca Sâdeddin Efendi, padişahın savaş meydanından çekilmesinin kesin bir yenilgiye ve askerinin dağılmasına yol açacağını, bu sebeple yeniden toparlanmak için gayret gösterilmesi gerektiğini söyleyerek padişahı ikna edip savaş meydanında kalmasını sağladı. Bu arada merkeze saldıran ve yağmaya dalan Habsburg kuvvetlerinin karargâhtaki hizmetli sınıf tarafından kolayca geri püskürtülmesi, padişahın savaş meydanından ayrılmaması, büyük bir bölümü savaşı sürdürmekte olan ve bir kısmı bozulup geri çekilen askerinin mâneviyatını yükselttiği gibi savaşın kaderini de değiştirdi. Toparlanıp hücumu geçen Osmanlı kuvvetleri karşısında mütefekfler panik halinde kaçmaya başladılar; büyük bir kısmı da bataklığa sürülerek imha edildi ve böylece kesin bir zafer kazanılmış oldu.

Osmanlı ordusunun zaferle biten en büyük meydan savaşlarından birini teşkil eden Haçova mücadelesi, dönemin tarihçileri tarafından Çaldıran ve Mohaç savaşlarından bile daha üstün tutulmuş olmakla birlikte askerî ve siyasî yönden, 1606'da sona erecek Osmanlı-Habsburg savaşlarının kaderi üzerinde hiçbir olumlu rol oynamamıştır. Savaşın ertesi günü vezirîâzamlık makamına getirilen Cigalazâde Sinan Paşa'nın yaptırdığı yoklama sonucu Haçova'dan kaçtıkları veya savaşa katılmadıkları tesbit edilip timarları ve ulûfeleri ellerinden alınan askerler Anadolu'da Celâlî gruplarına katılarak karışıklıkların artmasına yol açmışlardır. Bu savaşın kabaca yapılmış bir planı bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunmaktadır (nr. E 5539).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 74 (muhtelif hükümler); TSMA, nr. E 5539; Selânikî, *Târih* (İşşirli), s. 609-614, 625, 635, 640-649; Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, *Târih* (haz. Ziya Yılmaz, doktora tezi, 1990), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplığı, nr. TE 80, s. 124-141; Hasanbeyzâde Ahmed Paşa, *Târih* (haz. Nezihi Aykut, doktora tezi, 1980), İÜ Ed. Fak. Genel Kitaplığı, nr. TE 57, II, 178-198; Peçuyulu İbrâhim, *Târih*, II, 193-204; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 78-93; Hammer (Atâ Bey), VII, 212-219; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 74-79; Danişmend, *Kronoloji*, III, 163-180; Jan Schmidt, "The Egri Campaign of 1596: Military History and the Problem of Sources", *CIEPO, Habsburgisch-Osmanische Beziehungen*, Vienne 1985, s. 125-144; C. Finkel, *The Administration of Warfare: The Ottoman Military Campaigns in Hungary: 1593-1606*, Wien 1988, s. 7-18, ayrıca bk. tür. yer.; M. Tayyib Gökbilgin, "Mehmed III", *İA*, VII, 537-538; G. David, "Mezökeresztés", *EP* (İng.), VI, 1030.

FERİDUN EMECECI

HAD (الحَدُّ)

Bir kavramın özünü tanıtan ve başka kavramlardan farkını belirleyen tanımlama işlemi için kullanılan mantık terimi

(bk. TARİF).

HAD (الحَدُّ)

Kur'an ve Sünnet'te belirlenmiş, kısas ve diyet dışındaki cezaî müeyyideleri ifade eden fıkıh terimi.

Had kelimesi (çoğulu *hudûd*) sözlükte masdar olarak "engel olmak, iki şeyin arasını ayırmak"; isim olarak "iki şeyin birbirine karışmasını önleyen şey, bir nesnenin uç ve kenar kısmı, sınır, tanım" gibi anlamlara gelir. Fıkıhta, Allah hakkı olarak yerine getirilmesi gereken, miktar ve keyfiyeti nasla belirlenmiş cezaî müeyyideleri ifade eder. Kelimenin fıkıh ilminde kazandığı terim anlamı, kısmen "hudûdullah" tabirinin Kur'an'da geniş bir muhteva ile kullanılmış olmasının, büyük ölçüde de had kelimesinin hadislerde oldukça belirginleşen istilâhî kullanımının sonucudur.

Kur'an-ı Kerim'de *hudûd* kelimesi on dört yerde geçer; bunların on üçünde Allah'a, birinde ise (et-Tevbe 9/97) Allah'ın resulüne indirdiği vahye izâfe edilir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hdd" md.). Bu âyetlerde *hudûdullah* tabiri, öncesinde birtakım hükümler ve mükellefiyetler belirtildikten sonra onlara atıfla zikredildiğinden âyetlerin ifade akışına bağlı olarak "Allah'ın koyduğu hükümler, yasaklar, ölçüler, sınırlar" gibi anlamlar taşır. Âyetlerin bir kısmında, Allah'ın koyduğu bu hükümlerin yerine getirilmesi ve iyi muhafaza edilmesi (el-Bakara 2/229; et-Tevbe 9/112), bir kısmında da Allah'ın belirlediği ölçü ve sınırların çiğnenmemesi, onlardan ileriye geçilmemesi (el-Bakara 2/229; en-Nisâ 4/14; et-Talâk 65/1) istenir. Kur'an'daki *hudûdullah* tabirlerine, kelimenin sonradan fıkıhta kazandığı, "Allah tarafından belirlenmiş sabit cezaî müeyyide" anlamını çağrıştıran hukukî bir mânadan ziyade içinde geçtiği âyetlerde genel ifadelerle zikredilen, bazan da toplumsal sağduyuya (mâruf) bağlanan "dinî -ahlâkî sorumluluk ve hükümler" anlamı yüklenebileceğini söyleyen Fazlurrahman (IS, IV/3, s. 237-239) haklı olmakla birlikte bu âyetlerin önemli bir kısmında *hudû-*

dullah tabiriyle âyet içinde zikredilen, hukukî müeyyideye de konu olabilecek dinî-ahlâkî hükümlerin kastedildiğini de gözden uzak tutmamak gerekir. Nitekim oruçlu için yasak olmayan ve yasak olan fiillere (el-Bakara 2/187), mirasçılarının miras paylarını belirleyen hükümlere (en-Nisâ 4/12-14), *zihâr** yemininde bulunan kimse için gerekli görülen üç kademeli kefarete hükümlerine (el-Mücâdile 58/2-4), evlilik birliğinin sona ermesinin ardından kadınlar için öngörülen iddet yükümlülüğüne ve *süknâ* hakkına (et-Talâk 65/1) *hudûdullah* denilmesi ve bunlara riayet edilmesinin istenmesi, had kelimesinin fıkıhtaki terim anlamına da belli ölçüde zemin teşkil etmiştir.

Hadislerde had kelimesinin, sözlük anlamını ve örtfeki çeşitli kullanımlarını, ayrıca Kur'an'daki geniş muhtevasını yansıtan bir çeşitlilik ve zenginlikte yer aldığı (meselâ bk. *el-Muvaftâ*, "Hudûd", 10; *Müsned*, IV, 226; Buhârî, "Büyû", 96, "Şüfa", 1, "Şeriket", 6, "Megâzi", 53; Müslim, "Hudûd", 8-9; Ebû Dâvûd, "Ak-ziye", 14, "Hudûd", 38) çok defa da bu tabirle Kur'an'da belirlenen veya Hz. Peygamber'in takdir ve uygulamasıyla sabit olan cezaî müeyyidelerin yahut bu müeyyideleri gerektiren suçların ifade edildiği görüldü (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "hdd" md.). Her ne kadar bu son anlamı, Kur'an'daki *hudûdullah* tabirinin muhtevasından fazla bağımsız olmadığı söylenebilir de hadis mecmualarında "Kitâbü'l-Hudûd" başlığı altında yer alan hadislerde geçen had kelimesiyle genelde belirli cezaî müeyyidelerin veya bunlara yol açan suçların kastedilmiş olması haddin fıkıh literatüründe kazandığı terim anlamını hazırlayıcı bir rol üstlenmiştir.

Haddin Mahiyeti ve Kapsamı. İslâm hukukunda cezaî müeyyideler çeşitli açılardan ayırmalara tâbi tutulur. Bunlardan en bilineni cezaların had, kısas-diyet ve ta'zir şeklinde üç gruba ayrılarak ele alınmasıdır. Bu ayırım, cezanın infazında hâkim olan hakkın mahiyeti ve cezanın şâri' tarafından belirlenmiş olması ölçüleri birlikte gözetilerek yapıldığından suçların tasnifinden kanunlaştırma, yargılama ve infaz prosedürüne kadar İslâm ceza hukukunun birçok alanında geçerliliğini korumuş, klasik doktrin de hemen hemen bu ayırım üzerine oturtulmuştur. Cezaların, bazı müelliflerce yapıldığı gibi şâri' tarafından belirlenenler ve kulların (yetkili mercilerin) takdirine bırakılanlar şeklinde ikiye ayrılıp birinci kısmın kendi arasında had-kisas şeklinde tekrar ikiye ayrılması